

Moc promluvy: O možnosti člověka promluvit, či výzvě člověka k řeči

Autor: Zuzana Svobodová

Abstract

The Power of Speech: On Human Potential in Speaking, or a Person's Calls for Speech. – Zuzana Svobodová in her text shows how certain concepts by thinkers on human potential in speaking refer to the mission and responsibility of a person to share the world with other people, with others.

Keywords: language, logos, speech, man, Aristotle, Plato, Patočka, Comenius, New Testament, Levinas

Klíčová slova: řeč, logos, promluva, člověk, Aristotelés, Platón, Patočka, Komenský, Nový zákon, Lévinas

Člověk a LOGOS

Aristotelés v *Politice* (1253a 8–18) podává tento proslulý výměr člověka: „Jest zjevno, proč člověk jest bytostí určenou pro pospolitý život více než každá včela a každý stádový živočich. Neboť **příroda ...nečiní nic bezúčelně. Ze živočichů jenom člověk má řeč** (οὐθὲν ...μάτην ἢ φύσις ποιεῖ: λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζῴων); **hlas jest známkou pocitu nelibého a libého**, proto jej mají také ostatní živočichové – neboť až k tomu dospěla jejich přirozenost, že mají pocit bolesti a libosti a navzájem si je dávají najevo –, **řeč však jest určena k tomu, aby naznačovala, co jest prospěšné a škodlivé**, a tudíž také, co jest **spravedlivé a nespravedlivé**; tj. zajisté **vlastní člověku** před ostatními živočichy, že **jediný má smysl pro dobro a zlo, pro právo a bezprávi** a pro podobné věci; **společenství těchto věcí pak vytváří domácnost i obec.**“

Pouze člověk má ze živočichů LOGOS, který se uplatňuje jako smysl pro dobro a zlo, pro (ne)spravedlnost, přičemž je také vysvětlen účel tohoto daru: LOGOS je určen ke sdílení, proto je člověk bytostí pospolitou, společenskou (ΖΟΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ) – doslova: **člověk je přirozeně určený pro pospolitý život** („ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον“). Přirozenost, kterou zde Aristotelés zmiňuje, souvisí mu s příčinou (účelem) – od přirozenosti je obec dříve než domácnost a dříve než každý jednotlivec – tak jako celek je od přirozenosti dříve než část – každý jednotlivý úd nalézá tak svou příčinu (účel) v celku organismu. (*Politika* 1253a 19–25) Je-li úd odtržen od organismu, pak je tímto údem již jen podle jména, nikoli svou podstatou („pojmové označení každé věci závisí ... od možnosti jejího výkonu“ – *Politika* 1253a 23 –, tj. od možnosti uskutečnit potence, naplnit účel).

Celý organismus společnosti i každý jednotlivec touží po dobru – a podle Aristotela k největšímu/nejvyššímu dobru směřuje největší celek. (*Politika* 1252a 5–7) Má-li člověk ze všech organismů jediný možnost užívat LOGOS ke sdílení dobrého a špatného, pak ono směřování celku k dobru záleží právě na tomto užívání „smyslu pro dobro a zlo“. LOGOS je

tedy možnost či moc člověka sdílet hodnoty a vytvářet tak společenství, tolik Aristotelés v *Politice*.

Již Platón v *Kratylovi* ale ukázal vliv vzdělanosti na poměr slova a věci – totiž vzdělaná duše odhaluje slovy téměř podstatu věcí, naopak duše nevzdělaná uděluje slova – jména jen stínům věcí, aniž má o podstatě věcí poznání (srov. též jeskynní podobenství v sedmé knize *Ústavy*).

Jiný obraz Logu můžeme vidět v Bibli. Zde Bůh řekne a stane se – Bůh tvoří svým slovem, které je veskrze kreativní. I člověku umožní podílet se na tomto tvoření tím, že může nazvat jednotlivé tvory – to, že nazval i pomoc sobě rovnou, je již prý první zneužití řeči. Ta možnost – tedy svoboda – nazvat, pojmenovat, dát jméno, tedy nějak i zhodnotit, je tímto činem – pojmenováním Evy – jen potvrzena.

V Novém zákoně pak v prologu evangelia podle Jana je LOGOS vysvětlen jako vskutku boží, pobývajíc s Bohem, lze říci, že LOGOS je zde popsán jako existence Boha.

Ještě jeden podstatný prvek logu je zde vyjádřen – totiž, že je možné jej nepochopit, nepoznat, minout jej. Nikoli že není možné jej poznat, ale že je možné jej nepoznat. Z naší strany – tedy lidské – je možné LOGOS vnímat a je možné jej interpretovat – a je možné vše minout, na vše rezignovat.

Již Hérakleitos si všiml tohoto zplanění logu u lidí (lidé jsou spící a je úkolem filosofů je probudit, aby žili ve shodě s logem – výchova/PAIDEIA je druhé slunce pro vzdělané – zl. B134).

A Komenský popisuje zbloudění člověka vůči smyslu jako pobývání člověka či lidstva v labyrintu. Jan Patočka, když interpretuje Komenského *Labyrint*, zdůrazňuje: ano, vskutku většina lidí se s lidstvím mívá – s lidstvím, které má – může každý uskutečňovat, podílet se na jeho formování, vzcházení do tvaru, EN ERGO – v činu je moc – EN-ERGEIA.

Věřím, že je možné nahlédnout v těchto náčrtcích logu podstatné podobnosti, podstatné proto, že je vnímám jako výzvu k uskutečňování právě toho jedinečného, čím je člověk člověkem, tedy k uskutečňování lidství: První podobnost mezi – a nazvěme to zjednodušeně – biblickým a antickým vnímáním logu spatřuji v možnosti být při – být v jeho přítomnosti. Druhá podobnost je v možnosti jej užít – pro člověka v dobrém i ve zlém. Třetí podstatnou podobnost spatřuji v tom, že logos má vždy již předem nějaký záměr – účel, který nemusí člověk správně nahlédnout, ale to neznamená, že jej tím ovládne a zcela změní či zcela zničí. „Jen“ nedojde v tom konkrétním čase či prostoru k jeho uskutečnění (pojem smyslu, který předchází každé mé vlastní vidění smyslu – srov. Lévinas 1997d: 68).

Ze všech těchto aspektů (tří podobností) se na tomto místě budu věnovat zejména moci promluvit – moci užít logu, lidské moci promluvy. Že jde o moc jako možnost, ale i o moc jako sílu, je již zjevné.

Na příkladu vystavení se právě novorozenému či právě umírajícímu, lze vidět také vlastní ne-dostačivost nároku promluvy. První oslovení právě narozeného je možnost, v níž se dotýkám hranic možností, podobně při loučení s umírajícím, při posledních slovech vím, že

nemohu promluvou sjednotit mě a druhého, neboť právě v těchto krajních okamžicích je nabílední, že druhý je cizinec, je z jiné země, není alter-egem mého ega, tváří v tvář zde vnímám jinakost, exterioritu, kdy nejpřiměřenější gesto je pohostinnost a nejpřiměřenější čin je promluva, v níž druhý zůstává jiným a v níž mi nezbyvá než iluzi o jednotě a splynutí opustit jako stíny a ne-pravdu.¹

Lévinas k tomu říká: Jako bytosti plně zúčastněné v bytí i osobní, dospělé, jsme „bytosti, které mohou mluvit, místo aby propůjčovaly ústa nějakému anonymnímu heslu dějin. Mír se ukazuje jako tato způsobilost ke slovu. Eschatologické vidění ruší totalitu válek a říší, kde se nemluví.“ (Lévinas 1997d: 11)

Podle Lévinase přichází řeč z výše, z učení, z exteriority, vyučování je toto dění exteriority, toto zjevování jinakosti, nekonečnosti, manifestace Druhého v tváři, zpochybnění mého já; v ní se odkrývá naivita, která se chová jako síla na pochodu, jako násilí, omezování, které se děje pouze v totalitě, zatímco vztah k Druhému proráží strop totality. (Lévinas 1997d: 151) „Vidět tvář znamená mluvit o světě.“ (Lévinas 1997d: 153)

O nebezpečí totality věděli již starověcí autoři – již Hérakleitovy výroky lze číst jako obranu proudícího života před uvězněním do neživotných schémat; a na prahu starověku píše Augustin v *De Trinitate* o prameni řeči ve „vnitřním slově“: vnitřní slovo či řeč, *verbum interius*, LOGOS ENDIATHETOS, je v duši či je duší samou. Z tohoto pramene plyne pro Heideggera i pro Gadamera (jakkoli odlišné myslitele) časté nám připomínání, jak „vyslovovaná řeč stále zaostává za tím, co má být vysloveno, za vnitřním slovem, a že vyslovenému lze rozumět teprve tehdy, sleduje-li člověk vnitřní řeč, jež se za tím skrývá“. (Grondin 1997: 10)

Cesta židovského myslitele se zde liší, ale intenci můžeme sledovat podobnou: Epifanie – zjevení tváře (jindy epifanie druhého, Jiného, Boha, Nekonečného, Neviditelného, Metafyzického) je událost, kdy mě zasahuje nekonečno, kdy se mi ve tváři druhého zjevuje Bůh, kdy cítím odpovědnost za druhého dříve, než jsem sám sobě (sám pro sebe), kdy se poznávám jako rukojmí za druhého, který je osloven tváří druhého a jeho slovem: Nezapínejš. Pojem tváře tak vede k pojmu smyslu, který předchází každé mé vlastní *vidění* smyslu. (Lévinas 1997d: 68)

Pozitivní rozvíjení vztahu k Druhému, vztahu bez hranic, se děje v řeči. Řeč se nevejde do struktur formální logiky, ale – dle Lévinasových slov – řeč prochází prázdňem, jejím místem je dimenze absolutní touhy. (Lévinas 1997d: 151) Ve tváři se prezentuje absolutní exteriorita – „mě napadá Bůh“, říká Lévinas v televizním rozhovoru s Bernhardem Casperem (Lévinas 1997a: 18) – a to tak, že se vyjadřuje – jde o pohyb, v jehož každém momentu je podstatné přijímání a dešifrování znaků, které exteriorita „vysílá“. (Lévinas 1997d: 151) Pokud k takovému přijímání a dešifrování nedochází, pak vidíme či vnímáme pouze obličej, rysy, nikoli to, co Lévinas vyjadřuje pojmem „Tvář druhého“.

¹ Při semináři *Člověk a řeč* se studenty Evangelické teologické fakulty UK a VOŠ Jabok se v zimním semestru 2010 ukázal důraz v zájmu o slovo jako o slovo živě sdílené – studenti byli požádáni o seřazení pojmů podle toho, jak vidí jejich obsah pro sebe přínosný. Nabídnuté pojmy (témata) získaly ve skupině seminaristů nakonec toto pořadí: Vyprávění – Logos – Divadlo – Dialog – Modlitba, meditace – Promluva – Konfrontace – Mlčení – Chat.

Rozmluva jako vyučování – prolamování bytí k životu „ve dvou“² – dialog jako cesta k lidství

Jinakost druhého se projevuje jako mistrovství, které nedobývá, ale vyučuje. „Vyučování je rozmluva, v níž učitel může přinést žákovi to, co žák ještě neví.“ (Lévinas 1997d: 159) Zde jde Lévinasovi o zachování interiority toho, kdo přijímá, ale zároveň o vyjádření, kdy vnitřní bytost je schopna vztahu k vnějšku, bytost, která nechápe svou interioritu jako totalitu bytí. (Lévinas 1997d: 159) Řeč vyučuje a vnáší nové do myšlení, toto uvádění nového do myšlení je dílem rozumu. (Lévinas 1997d: 194)

„Pozitivní rozvíjení tohoto mírového vztahu k Druhému, vztahu bez hranic a jakékoliv negativity, se děje v řeči. Řeč nepatří ke vztahům, jež by mohly prosvítat ve strukturách formální logiky: je to styk přes jistou distanci, vztah k nedotknutelnému, který prochází prázdňem.“ (Lévinas 1997d: 151)

V promluvě je zdůrazněna hodnota mluvené řeči oproti řeči ve znacích, protože znaky jsou němou, zadržlou řečí. Řeč má dešifrovat symboly, nikoli seskupovat symboly v systémy. Přesto mohou znaky sloužit jako řeč. A naopak, ani promluva nemusí být vstřícně přijata. (Lévinas 1997d: 161)

„Vztah k druhému, transcendence, záleží v tom, že vyslovuji svět pro Druhého. (...) řeč, která věc označuje pro druhého, je původní vyvlastnění, prvotní dar. Všeobecnost slova zakládá společný svět. Etická událost u základů zevšeobecnění je hluboká intence řeči.“ (Lévinas 1997d: 153) Proti sterilnímu odpírání je zde nabízení světa druhému. (Lévinas 1997d: 153)

Původní podstatu řeči je třeba hledat v prezentaci smyslu. (Lévinas 1997d: 182) Rozum jakožto jedinečný může promlouvat k jinému rozumu, řeč neslouží rozumu, nýbrž jest rozum. (Lévinas 1997d: 183) „Rozmluva podmiňuje myšlení, protože to, co je primárně inteligibilní, není pojem, nýbrž srozumitelnost...“ (Lévinas 1997d: 192) „Řeč není exteriorizací představy, která ve mně preexistuje, nýbrž činí společným svět, který až dotud byl můj. Řeč provádí tento vstup věcí do nového éteru. (...) ‚Vidění‘ tváře se neodděluje od této nabídky, kterou je řeč. [Znovu opakujeme:] Vidět tvář znamená mluvit o světě.“ (Lévinas 1997d: 153)

Radikálně to Lévinas vyjadřuje: „Pouze přistupuji-li k Druhému, jsem při sobě samém“ (Lévinas 1997d: 157) – pouze v řeči jsem lidský. „Tvář, které vycházím vstříc, mne vede od fenoménu k bytosti...: v rozmluvě se vystavuji tázání Druhého a naléhavost odpovědi – akutní moment přítomnosti – mne rodí pro odpovědnost; jakožto odpovědný jsem přiveden ke své poslední realitě.“ (Lévinas 1997d: 157) A podstatné je, že to vše nejsem schopen jen sám ze sebe sama! Protože: „Tato krajní pozornost není aktualizací něčeho, co tu bylo v pouhé potenci, protože není myslitelná bez Druhého. Být pozorný znamená vzhledem k vědomí *cosi* navíc a předpokládá výzvu Jiného.“ (Lévinas 1997d: 157)

---

² „Ve dvou“ zde neznamená nějaké výjimečné postavení vztahu právě dvou lidí, ale zástupně zde označuje podstatný rozdíl života pro sebe sama, v homogenní jednotě (byť s druhými, ale vedle nich) a života minimálně ve dvou, ale i ve třech, pěti (...) v pluralitě, v dialogu. „Prolamování bytí“ zde odkazuje na Lévinasovo úsilí v díle *L'évasion/Ausweg aus dem Sein*.

Řeč je – a zůstává – vztahem mezi oddělenými póly. Absolutní diference, nepochopitelná pojmy formální logiky, se ustavuje pouze řečí. Řeč uvádí do vztahu momenty, které prolamují jednotu rodu. „Možná, že řeč je definována právě touto schopností prolamovat kontinuitu bytí čili dějin.“ (Lévinas 1997d: 171)

Závěr

Promluvou můžeme na základě Lévinase nazvat poměr k druhému, přičemž taková promluva je poměrem ne-alergickým, poměrem etickým. Promluva založená na přijímání je naučením, které přichází zvenčí a přináší víc, než subjekt obsahuje. Promluva se děje postavením tváří v tvář, nikoli pouhým viděním obličeje, nikoli postavením vedle sebe. V promluvě (v přijetí tváře) se děje epifanie smyslu, který předchází každé mé vlastní porozumění smyslu.

Pouze absolutně cizí nás může skutečně poučit. (Lévinas 1997d: 58) Právě v rozmluvě, nikoli v objektivním poznání se pohybuje touha po exterioritě; (Lévinas 1997d: 66) v touze se druhý zpřítomňuje jako partner rozhovoru. (Lévinas 1997d: 68) Není to přitom kontemplanace druhého „na ostrovech blažených“, promluva tváře se neodehrává vně světa, ale v jistém prodlévání v domě, je to určitá forma ekonomického života. Pro Lévinase platí: „Žádný lidský či mezilidský vztah se nemůže odbývat vně ekonomie, k žádné tváři není možné přistupovat s prázdnými rukama a uzavřeným domem; usebrání v domě, jenž je otevřen druhému, pohostinnost, je konkrétní a prvotní fakt lidského usebrání a oddělení, je vjedno s touhou po absolutně transcendentním Druhém.“ (Lévinas 1997d: 151–152)

Řeč činí sdílený svět, řeč je štědrá nabídkou, proto platí: „Transcendence není optika, nýbrž první etické gesto.“ (Lévinas 1997d: 153)³ Touhou jako rozmluvou nezačíná jen sdílený svět, ale v této živoucí otevřenosti, v zakoušení Nekonečna, do něhož se nelze nijak zakousnout, (Lévinas 1997d: 99) je počátek mé vlastní existence, v otevřenosti k druhému jako jinému jsem ve své poslední realitě: „...v rozmluvě se vystavuji tázání Druhého a naléhavost odpovědi (...) mne rodí pro odpovědnost; jakožto odpovědný jsem přiveden ke své poslední realitě.“

V díle *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* (Jinak než být čili za hranicemi esence) nazývá Lévinas jednu podkapitolu *Od říkání k promluvě, aneb moudrost touhy*. V samém závěru kapitoly píše Lévinas o moudrosti lásky ke službě lásky: „...v promluvě, diachronii rozdílu jednoho a druhého, (...) zůstává služebnou říkání, které znamená rozdíl jednoho a druhého jako jednoho pro druhého, jako nelhostejnost pro druhého – filosofie: moudrost z lásky ke službě lásky.“ (Lévinas 1978: 206–207) I tento výklad řeckého termínu FILOSOFIA, zde bytostně spjatý s potencialitou promluvy, ukazuje na možnou cestu z totality, k uznání primátu Jiného (nekonečna) a etického nároku (srov. Poláková 1993: 36).

---

³ Proto vyjadřuje Lévinas i názvem díla *L'Éthique comme philosophie première* (vyšlo až posmrtně) své přesvědčení o etice jako první filosofii, protože zásadní otázka ospravedlnění života zůstává po jeho zkušenosti židovského myslitele 20. století podstatnější, než žít samo. (Lévinas 1998: 109)

SEZNAM LITERATURY

ARISTOTELÉS. *Politika*. Praha: Rezek, 2009. ISBN 978 80-86027-30-2.

GRONDIN, Jean. *Úvod do hermeneutiky*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-860-0543-7.

HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH, 1996. ISBN 80-860-0512-7.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce, to jest, Světlé vymalování, kterak v tom světě a věcech jeho všechněch nic není než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení všeho a zoufání; ale kdož doma v srdci svém sedě s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten k pravému a plnému myslí upokojení a radosti že přichází*. Praha: Odeon, 1984.

LAERTIOS, Diogenés. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Pelhřimov: Nová tiskárna, 1995. ISBN 80-901-9163-0.

LEVINAS, Emmanuel, ROLLAND, Jacques, CHUCHOLOWSKI, Alexander. *Ausweg aus dem Sein: De l'évasion*. Hamburg: F. Meiner, 2005. ISBN 37-873-1712-0.

LEVINAS, Emmanuel. *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. Dordrecht: Kluwer Academic, 1988. ISBN 90-247-2030-3.

LEVINAS, Emmanuel. *Ethique comme philosophie première*. Paris: Payot, 1998. ISBN 27-436-0404-2.

LÉVINAS, Emmanuel. *Být pro druhého: (dva rozhovory)*. Praha: Zvon, 1997. ISBN 80-711-3217-9. [Lévinas 1997a]

LÉVINAS, Emmanuel. *Čas a jiné = Le temps et l'autre*. Praha: Dauphin, 1997. ISBN 80-86019-33-0. [Lévinas 1997b]

LÉVINAS, Emmanuel. *Etika a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, 1994. ISBN 80-852-4167-6.

LÉVINAS, Emmanuel. *Existence a ten, kdo existuje*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-860-0536-4. [Lévinas 1997c]

LÉVINAS, Emmanuel. *Totalita a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-20-8. [Lévinas 1997d]

PATOČKA, Jan. *Péče o duši: soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách II*. Praha: OIKOYMENH, 1999. ISBN 80-860-0591-7.

Písmo svaté Starého a Nového zákona, včetně deuterokanonických knih, podle ekumenického vydání z roku 1985. Praha: Zvon, 1991. ISBN 80-711-3009-5.

PLATÓN. *Kratylos*. Praha: OIKOYMENH, 1994. ISBN 80-852-4144-7.

PLATÓN. *Ústava*. Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-729-8024-6.

POLÁKOVÁ, Jolana. *Filosofie dialogu: [uvedení do jednoho z proudů filosofického myšlení 20. století]*. Praha: Filozofický ústav AV ČR, 1993. ISBN 80-700-7035-8.

POLÁKOVÁ, Jolana. *Perspektiva naděje: hledání transcendence v postmoderní době*. Praha: Vyšehrad, 1995. ISBN 80-702-1150-4.

(*PhDr. Bc. Zuzana Svobodová, Ph.D.* vyučuje na Univerzitě Karlově v Praze – 3. lékařské fakultě a Evangelické teologické fakultě, na Teologické fakultě Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích, na Katedře teologie a filosofie Jaboku – Vyšší odborné školy sociálně pedagogické a teologické. Zabývá se filosofií výchovy, etikou, dějinami vzdělávání a zkoumá vztahy náboženské a kulturní vzdělanosti.)